

ภาษาตระกูลมอญ - เขมรกับการศึกษาสถานนามในอีสานใต้¹¹

Mon - Khmer languages family and the toponymy study in South - Northeastern region of Thailand.

ดร.ดาวเรือง วิทยารัฐ¹²

Dr.Daoruang Wittayarat

บทคัดย่อ

การศึกษาชื่อสถานที่หรือสถานนามวิทยา (Toponymy) จัดเป็นแขนงหนึ่งของวิชาภาษาศาสตร์ แต่มีความเป็นพหุสาขา เนื่องจากในการสืบค้นความหมายของสถานนามนั้น จำเป็นต้องอาศัยความรู้ทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีมาประกอบด้วย ในบางกรณีสถานนามเป็นเสมือน “ฟอสซิล” ภาษาของกลุ่มคนหรือชาติพันธุ์ที่อาจสูญสูญหรือถูกกลืนวัฒนธรรมภาษาไปแล้ว

อีสานใต้เป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายเชิงภาษาชาติพันธุ์ กล่าวคือมีทั้งกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลไทและภาษาตระกูลมอญ - เขมร กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลไทคงเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้หลังกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมร โดยเฉพาะบริเวณลุ่มน้ำมูล ปรากฏหลักฐานการใช้ภาษาเขมรในจารึกมาตั้งแต่สมัยพระนคร ในปัจจุบัน บริเวณลุ่มน้ำมูลมีกลุ่มคนที่พูดภาษาเขมรถิ่นเหนือซึ่งน่าจะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมมาตั้งแต่สมัยกัมพูชามีศูนย์กลางบริเวณเมืองพระนคร และกลุ่มคนที่พูดภาษามอญ - เขมรภาษาอื่นๆ อาจสันนิษฐานได้ว่าในอดีต กลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมรกระจายตัวในอาณาบริเวณกว้างขวางกว่าในปัจจุบัน

¹¹บทความเรื่องนี้ปรับปรุงมาจากเอกสารซึ่งเรียบเรียงเพื่อประกอบการนำเสนอปากเปล่าในงานประชุมวิชาการระดับนานาชาติ “ภาษาและวัฒนธรรมตะวันออก” ครั้งที่ 1 “พหุภาษา พหุวัฒนธรรม” เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม 2555 ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

¹²อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทความเรื่องนี้มุ่งนำเสนอความสำคัญของภาษาตระกูลมอญ - เขมร ในการศึกษา
 สถานนามในอีสานใต้ และยกตัวอย่างสถานนามบางชื่อมาวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นว่า การศึกษา
 ที่มาเชิงศัพทมูลวิทยา (Etymology) ของสถานนามในดินแดนแถบนี้ควรให้ความสำคัญ
 แก่ภาษาตระกูลมอญ - เขมร

คำสำคัญ : ภาษาตระกูลมอญ - เขมร สถานนามวิทยา อีสานใต้

Abstract

Toponymy, the study of place names, is a branch of Linguistics. However, its methodology requires another disciplines such as History and Archaeology to determine the etymology of a toponym. In many cases, traces of language of a group that had disappeared or had been assimilated by another group have been “fossilized” in toponyms.

The southern part of Northeastern Thailand testifies great diversity of languages. Two important linguistic groups are attested : Tai Kadai and Mon-Khmer. It is probable that Tai speaking groups settled down in the area after those speaking Mon - Khmer. In the Mun River basin, in particular, Khmer language is attested at least since Angkorean period (9th-14th century). At the present time, the probable descendants of Old Khmer speakers speak Northern Khmer, a dialect of Khmer language. Other Mon- Khmer languages are also attested in this region. In the past, Mon- Khmer languages must have been distributed in larger areas than nowadays.

This article will show the importance of Mon- Khmer languages in the approach to toponymy of Southern Isan as will demonstrate etymological analyses of some toponyms.

Keywords : Mon - Khmer Languages, Toponymy, Southern Isan

ในประเทศไทย ยังไม่ค่อยมีงานศึกษาชื่อสถานที่อย่างเป็นระบบมากนัก ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการศึกษาชื่อสถานที่หรือ “สถานนามวิทยา (Toponymy)” ต้องใช้ระเบียบวิธีที่ควรเรียกได้ว่าเป็น “พหุสาขา” กล่าวคือ ผู้ศึกษาควรจะต้องมีความรู้ทั้งด้านภาษาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีประกอบเข้าด้วยกัน

ด้วยเหตุที่อาณาบริเวณอีสานใต้เป็นดินแดนที่มีกลุ่มคนพูดภาษาหลากหลายและมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานอันยาวนานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ จึงนับเป็น “สนาม” ของสถานนามวิทยาที่น่าสนใจยิ่ง ในปัจจุบันนอกจากภาษาตระกูลไทแล้ว ภาษาตระกูลมอญ - เขมรก็นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะมีหลักฐานจารึกยืนยันว่าเป็นภาษาที่มีผู้พูดในอาณาบริเวณนี้มาอย่างน้อยหนึ่งพันปีแล้ว แม้ว่าปัจจุบันผู้พูดภาษาเหล่านี้จะมีจำนวนลดน้อยลงไปเรื่อยๆ เมื่อเทียบกับจำนวนผู้พูดภาษาลาวอีสานและภาษาไทยกลาง แต่จากการสำรวจสถานนามในเบื้องต้นพบร่องรอยภาษาตระกูลมอญ - เขมรของกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในดินแดนแถบนี้มาก่อนกลุ่มคนพูดภาษาตระกูลไท

บทความเรื่องนี้จะกล่าวถึง 3 ประเด็นด้วยกันคือ 1) สถานนามวิทยาในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่งและความสัมพันธ์ของศาสตร์แขนงนี้กับศาสตร์แขนงอื่น 2) ความน่าสนใจของดินแดนอีสานใต้ในฐานะ “สนาม” ของการศึกษาสถานนาม และ 3) ตัวอย่างแนวทางการวิเคราะห์สถานนามในอีสานใต้

1. สถานนามวิทยา : ศาสตร์ว่าด้วยการศึกษาชื่อสถานที่

การตั้งชื่อสถานที่เป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับพื้นที่ทางธรรมชาติ ในแง่นี้สถานนามจึงมีกระบวนลักษณะทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่นั้นๆ ภาษาเป็นระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์ใช้ เพื่อสื่อสารกันในกลุ่มของตน การตั้งชื่อสถานที่ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติ หรือเป็นสถานที่ที่มนุษย์ดัดแปลงหรือสร้างขึ้นจึงเป็นไปเพื่อเป็น “จุดสังเกตในพื้นที่” (landmark) ให้รับรู้ร่วมกัน

โดยทั่วไป สถานนามมักระบุสภาพความเป็นจริง ไม่ว่าจะเป็นความเป็นจริงทางธรรมชาติ หรือความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เช่น ต้นไม้ สัตว์ แร่ธาตุ หรือกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ชำนาญในแหล่งนั้น เช่น ชื่อบ้านหม้อ บ้านบาตร ตรอกพานถม ในกรุงเทพฯ ประเด็นนี้เป็นเรื่องที่เราต้องคิดเสมอเมื่อพบความหมายของชื่อ หรือการอธิบายความหมายที่ฟังดูเป็นการ “ลากเข้าความ” (Folk Etymology/Popular Etymology/False Etymology) อันจะกล่าวถึงต่อไปในตัวอย่างการวิเคราะห์สถานนาม

1.1 ประเภทของสถานนาม

สถานนามมีหลายประเภท อาจจำแนกได้ดังนี้

- ชื่อพื้นที่สูง ภูเขา เนินเขา ที่ราบสูง ที่บก (เขา ภู พนม เนิน โคก โนน มอ)
- ชื่อแหล่งน้ำ แม่น้ำ ลำคลอง ทะเล หนอง บึง สระ
- ชื่อเมือง หมู่บ้าน
- ชื่อถนน
- ฯลฯ

จากประเภทสถานนามที่กล่าวมา เราอาจแบ่งได้เป็นสองกลุ่มใหญ่ๆ คือสถานนามที่ใช้เรียกสิ่งที่มีตามธรรมชาติ (ภูเขา สายน้ำ ฯลฯ) และสถานนามที่ใช้เรียกสิ่งที่มีมนุษย์สร้างหรือก่อตั้งขึ้น (หมู่บ้าน เมือง ฯลฯ)

Charles Rostaing (1980 : 5 - 6) นักสถานนามวิทยาชาวฝรั่งเศสกล่าวไว้ว่า สถานนามกลุ่มที่มีจะรักษาร่องรอยของภาษาของกลุ่มคนที่อยู่มาก่อนไว้คือ ชื่อพื้นที่สูงและชื่อแหล่งน้ำ สถานนามประเภทนี้เปรียบเสมือน “ฟอสซิล” ภาษาของกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อน อาจเป็นเพราะภูเขาและแหล่งน้ำหรือสายน้ำ เป็นสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่โดดเด่น มนุษย์จึงให้ความสำคัญในการเรียกชื่อเพื่อเป็นจุดสังเกตในพื้นที่ การตั้งชื่อจึงมักจะระบุธรรมชาติของสถานที่อยู่อย่างชัดเจนเพื่อช่วยในการแยกแยะและจดจำ ทั้งนี้ชื่อภูเขาและแหล่งน้ำมักถูกถ่ายทอดแก่กลุ่มคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลังด้วย ในบทความนี้จะยึดตามแนวความคิด

ดังกล่าว ในกรณีการวิเคราะห์สถานนามในอีสานใต้ที่จะกล่าวถึงต่อไปจะสะท้อนสมมติฐานการถ่ายทอดสถานนามจากกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมรไปสู่กลุ่มคนที่พูดภาษาไทย - ลาว สำหรับกรณีชื่อชุมชน เช่น ชื่อเมืองหรือชื่อหมู่บ้านนั้น ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตว่ามักตั้งชื่อตามบุคคลสำคัญของชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่ผู้ก่อตั้งหรือผู้นำชุมชนนั่นเอง ธรรมเนียมดังกล่าวมีมานานดังจะเห็นได้จากหลักฐานในกัมพูชาโบราณ ชื่อเมืองสำคัญหรือเมืองหลวงมักตั้งตามชื่อกษัตริย์ผู้ก่อตั้ง หรืออาจกล่าวได้ว่ามักเรียกชื่อเมืองตามชื่อผู้ครองเมือง ซึ่งธรรมเนียมนี้มีมาตั้งแต่สมัยก่อนพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 13) เช่น เมืองทวารวดี ตั้งตามพระนามพระเจ้าทวารวดี ส่วนเมืองอีสานปุระนั้นก็ตั้งตามพระนามพระเจ้าอีสานทวารวดี ต่อมาในสมัยพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 18) ชื่อเมืองยโสธรปุระก็กำหนดตามพระนามพระเจ้ายโสธรทวารวดี (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ.1452 ถึง ประมาณพ.ศ. 1473) ซึ่งชื่อยโสธรปุระนี้จะกลายเป็นชื่อเรียกเมืองพระนครต่อมาอีกหลายร้อยปี

1.2 สถานนามวิทยากับภาษาศาสตร์

การศึกษาชื่อสถานที่หรือ “สถานนามวิทยา” (Toponymy) เป็นการสืบค้นความหมายและประวัติของชื่อสถานที่หรือ “สถานนาม” (Toponym) ศาสตร์แขนงนี้จัดเป็นสาขาหนึ่งของภาษาศาสตร์ที่ว่าด้วยการศึกษาคำในภาษา (Lexicology) ชื่อสถานที่นับเป็น “ชื่อเฉพาะ” ที่นักไวยากรณ์อาจจัดให้เป็นคำนามประเภทหนึ่ง (ไวยากรณ์ดั้งเดิมเรียกว่า *วิสามานยนาม*) ดังนั้นชื่อสถานที่นับเป็นส่วนหนึ่งของวงศัพท์ของภาษานั้นๆ

การศึกษาชื่อสถานที่เชิงภาษาศาสตร์เป็นการศึกษาในด้าน ศัพทมูลวิทยา (Etymology) และภาษาศาสตร์เชิงประวัติและเปรียบเทียบ (Historical and Comparative Linguistics) เนื่องจากชื่อสถานที่ที่มีที่มาจากคำที่ใช้อยู่ในภาษา จึงเปลี่ยนแปลงทางเสียงและความหมายไปในทิศทางเดียวกันกับคำศัพท์ประเภทอื่นๆ แม้กระทั่งเมื่อชื่อนั้นถูกส่งผ่านไปยังภาษาใหม่ที่ไม่ใช่ภาษาดั้งเดิมแต่แรก ดังนั้นการศึกษาชื่อสถานที่ในมิติภาษาศาสตร์เชิงประวัติจะต้องอิงกฎการเปลี่ยนแปลงทางเสียงในระบบเสียงของภาษาผู้ให้และภาษาผู้รับ (Rostaing, 1980 : 22 - 23) แต่ในหลายกรณีเราจะเห็นว่าภาษาดั้งเดิมอันเป็นที่มาของชื่อสถานที่อาจไม่มีผู้รู้จักอีกต่อไปเมื่อคนในชุมชนเปลี่ยนไปพูดภาษาอื่น ทำให้คำศัพท์นั้นๆ

สูญหายไปจากวงศัพท์ที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน แต่ถ้าไม่มีการเปลี่ยนหรือแปลชื่อสถานที่ในภาษาใหม่ คำๆ นั้นก็ยังถูก “แซ่แข็ง” ในสถานนาม

การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมภาษา มักมากับการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มคน อาจมีหลายกรณี กล่าวคือในพื้นที่หนึ่งกลุ่มคน/กลุ่มชาติพันธุ์ที่เคยตั้งถิ่นฐานมาก่อนอาจอพยพเคลื่อนย้ายออกไป แล้วมีคนกลุ่มใหม่เข้ามาอยู่ในพื้นที่แทน หรือมีฉะนั้นกลุ่มเดิมอาจมิได้โยกย้ายไปที่ใด หากแต่เปลี่ยนมาพูดภาษาของกลุ่มที่เข้ามาอยู่ใหม่ ถ้ากลุ่มใหม่มีวัฒนธรรมสูงกว่า ดังนั้นชื่อสถานที่ในภาษาเดิมก็มักจะถูกถ่ายทอด โดยมีการปรับให้เข้ากับระบบเสียงและให้ความหมายใหม่ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับภาษาของผู้มาใหม่ด้วย ดังที่นักภาษาศาสตร์เรียกว่า “การลากเข้าความ” (พระยาอนุমানราชชน, 2515 : 243 - 251)

การศึกษาสถานนามในอีสานใต้จะพบตัวอย่างการให้ความหมายหรืออธิบายชื่อสถานที่แบบลากเข้าความอยู่บ่อยครั้ง บางครั้งอาจมีการสร้างเรื่องเล่าหรือโยงให้เข้ากับเรื่องเล่าตำนานท้องถิ่นด้วย นับเป็นปรากฏการณ์ปกติ ดังจะยกตัวอย่างต่อไป

1.3 สถานนามวิทยากับประวัติศาสตร์และโบราณคดี

เราอาจนับได้ว่าสถานนามเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ในประเทศฝรั่งเศส สถานนามวิทยานับเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการศึกษาประวัติศาสตร์ หากเราศึกษาสถานนามอย่างเป็นระบบน่าจะทำให้ได้ข้อมูลว่าในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีการตั้งถิ่นฐานของคนกลุ่มที่ใช้ภาษาใดบ้าง นับมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนถึงยุคปัจจุบัน นอกจากนี้ ในบางกรณีสถานนามอาจเก็บความทรงจำของความเป็นมาของเมือง ชุมชน หมู่บ้านที่อาจไม่มีหลักฐานลายลักษณ์ไต่บันทึกรไว้

โดยปกตินักสถานนามวิทยา ควรจะเริ่มต้นจากสืบค้นสถานนามจากเอกสารต่างๆ เพื่อดูว่าแต่ละยุคสมัยสถานนามมีการเปลี่ยนแปลงรูปคำไปอย่างไรบ้าง เอกสารเหล่านี้เป็นเอกสารกลุ่มเดียวกับเอกสารที่นักประวัติศาสตร์ใช้นั่นเองจึงต้องผ่านการวิพากษ์หลักฐานตามระเบียบวิธีของประวัติศาสตร์เสียก่อน (Rostaing, 1980 : 22 - 23)

2. พื้นที่อีสานใต้ : ความน่าสนใจในฐานะ “สนาม” ของสถานนามวิทยา

เนื่องจากอีสานใต้มีความเก่าแก่ทางประวัติศาสตร์และมีความหลากหลายทางภาษา มาแต่โบราณทำให้พื้นที่อีสานใต้น่าสนใจศึกษาเชิงสถานนามวิทยาอย่างยิ่ง กล่าวคือ มีหลักฐานโบราณคดีชี้ชัดว่ามีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอย่างมีนัยสำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์จนเข้าสู่ยุคประวัติศาสตร์ จากการศึกษาของศรีศักร วัลลิโภดม (2538 : 203 - 220) พบว่าแถบนี้มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจสำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ คือการผลิตเกลือ และการถลุงโลหะ กล่าวคือบริเวณที่ราบลุ่มมูล - ชี ตอนล่าง มีการผลิตเกลือสินเธาว์ กันอย่างหนาแน่นโดยเฉพาะลุ่มน้ำเสียวมีร่องรอยเนินดินจำนวนมาก ที่อาจสันนิษฐานได้ว่า เกิดจากการทำเกลือมาแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ บริเวณที่เรียกว่า “บ่อพันขัน” และนครโบราณ จัมปาขันธุ์ในจังหวัดร้อยเอ็ดมีเนินดินใหญ่ๆ และสูงที่ทับถมจากการทำเกลือหลายแห่ง นอกจากนี้ยังสัมพันธ์กับเศษเครื่องปั้นดินเผาหลายยุคสมัย เกลือเป็นทรัพยากรสำคัญทำให้เห็นการตั้งชุมชนหนาแน่นและคงใช้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับนอกชุมชนด้วย ที่สำคัญก็คือ ชุมชนในแถบที่ราบลุ่มมูล - ชีตอนล่าง มีความสัมพันธ์กับอาณาจักรเจนละและเมืองพระนคร ของกัมพูชาโบราณ ดังจะเห็นจากการสร้างศาสนสถานในลัทธิฮินดูอย่างแพร่หลายอันน่าจะเป็น อิทธิพลทางวัฒนธรรมจากกัมพูชาโบราณ

ผู้เขียนคิดว่าการสำรวจสถานนาม เพื่อหาหลักฐานทางภาษาที่สะท้อนการทำเกลือ และถลุงโลหะ อาจเป็นกุญแจสำคัญในการศึกษาชุมชนโบราณที่สัมพันธ์กับกิจกรรมดังกล่าว ในกรณีนี้ผู้เขียนคิดถึงชื่อ “ทุ่งสำริด” สถานที่ที่เกิดวีรกรรมของท้าวสุรนารีในอำเภอพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ผู้เขียนสันนิษฐานว่าชื่อนี้อาจสะท้อนกิจกรรมการผลิตสำริดที่ย้อนไปถึง สมัยก่อนประวัติศาสตร์ของกลุ่มคนในดินแดนแถบนี้ก็เป็นได้ และชื่อทุ่งสำริดนี้อาจสัมพันธ์กับ ชื่อเมือง *สมฤทธิปุระ* ที่ปรากฏในจารึกปราสาทเมืองแขก¹³ จากอำเภอสูงเนิน จังหวัด นครราชสีมาที่เป็นได้

¹³ อาจสันนิษฐานได้ว่ารูปคำ “สมฤทธิปุระ” ในจารึก เป็นการปรับคำภาษาท้องถิ่นให้เป็นภาษา สันสกฤต (Sanskritization)

ตัวอย่าง “สนาม” ที่น่าศึกษาค้นคว้าแห่งหนึ่งของสถานนามวิทยา คือ เมืองพิมาย และชุมชนในรัศมีโดยรอบ เนื่องจากตามข้อมูลของศรีศักร วัลลิโภดม (2538 : 457 - 466) ระบุว่า ในเชิงภูมิศาสตร์ พิมายเป็นศูนย์กลางบนที่ราบลุ่มน้ำมูลที่อุดมสมบูรณ์ อยู่บนเส้นทางคมนาคมระหว่างภูมิภาค ที่สำคัญเมืองพิมายและบริเวณโดยรอบเป็นแหล่งชุมชนเก่าแก่และมีความเจริญมาก่อนอารยธรรมจากกัมพูชาเข้ามาเผยแพร่ในพุทธศตวรรษที่ 16 ทั้งหลักฐานทางโบราณคดียืนยันว่าชุมชนแถบนี้มีมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์

ในกรณีเมืองพิมายและชุมชนโดยรอบนี้ก็เช่นกัน การศึกษาสถานนามในเชิงลึกอาจทำให้เห็นร่องรอยภาษากลุ่มคนที่อยู่มาก่อนการเข้ามาของกลุ่มคนที่ใช้ภาษาเขมร

ความน่าสนใจอีกประการหนึ่งของอีสานใต้ในฐานะ “สนาม” ของสถานนามวิทยา คือความหลากหลายทางภาษา และความเก่าแก่ของปรากฏการณ์ “สัมผัสภาษา” ที่อาจย้อนไปได้นับพันปี

ปัจจุบันตระกูลภาษาหลักๆ ในอีสานใต้ คือ ภาษาตระกูลไทและภาษาตระกูลมอญ - เขมร ถึงแม้ว่าปัจจุบันผู้พูดภาษาตระกูลไทจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์บ่งชี้ว่าผู้พูดภาษาตระกูลไทอพยพเข้ามาในพื้นที่อีสานใต้เมื่อประมาณสองร้อยกว่าปีเท่านั้น ส่วนผู้พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมรภาษาอื่นๆ นั้น นอกจากภาษาเขมรแล้ว ก็ดูจะไม่มีหลักฐานลายลักษณ์ไถ่กล่าวถึงก่อนสมัยอยุธยาเลย

ดังนั้น หากเราพิจารณาหลักฐานประเภทลายลักษณ์จะพบว่า ก่อนพุทธศตวรรษที่ 14-15 ไม่ปรากฏหลักฐานภาษาพื้นเมือง (Vernacular Language) ทางตอนเหนือของเทือกเขาพนมดงรักซึ่งก็คือแถบลุ่มน้ำมูลในอีสานใต้ หลักฐานจารึกที่เก่าแก่ไปถึงราวพุทธศตวรรษที่ 12 ดังกลุ่มจารึกจิตรเสน - มเหศวรรมัน ก็ใช้ภาษาสันสกฤต เราจึงไม่อาจทราบได้ว่าในเวลานั้นกลุ่มคนพื้นเมืองแถบนี้พูดภาษาใด หลักฐานภาษาเขมรโบราณที่พบนั้น ก็ล้วนแต่มีอายุไม่เก่ากว่าสมัยเมืองพระนคร คือราวพุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา เราสามารถสันนิษฐานได้เพียงว่าในยุคนั้นกลุ่มคนที่พูดภาษาเขมรมีอำนาจมั่นคงในดินแดนแถบนี้ คนกลุ่มนี้อาจมาจากทางใต้เทือกเขาพนมรึกคือประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน หรืออาจเป็นคนเขมรที่อยู่แถบนี้นานแต่เดิม หรืออาจเป็นคนพูดภาษามอญ - เขมรกลุ่มอื่นๆ ที่ยอมรับในอำนาจและวัฒนธรรมของคนเขมรจากเมืองพระนครก็เป็นได้

2.1 ภาษาตระกูลมอญ - เขมรในอีสานใต้

ภาษาตระกูลมอญ - เขมรเป็นตระกูลภาษาสำคัญตระกูลหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปโดยเฉพาะในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง นักภาษาศาสตร์จำแนกภาษาตระกูลนี้โดยใช้เกณฑ์ทางภูมิศาสตร์และภาษาศาสตร์ออกเป็น 3 สายใหญ่ๆ (ธีระพันธ์ ล.ทองคำ, 2544 : 113 - 114) คือ

1. สายมอญ - เขมรเหนือ ประกอบด้วยสาขา เวียดิก มาง ปะลอลิก กาเขียน
2. สายมอญ - เขมรตะวันออก ประกอบด้วยสาขา เปียริก เขมร บัสนาริก กะตูกิก
3. สายมอญ - เขมรใต้ ประกอบด้วยสาขา มอนิก แอสเลียน นิโคบาร์ส

ปัจจุบันภาษาตระกูลมอญ - เขมรสาขาสำคัญในเขตอีสานใต้ คือ สายมอญ - เขมรตะวันออก ในสายนี้สาขาเขมร อันมีภาษาเขมรเหนือหรือที่อาจเรียกว่าภาษาเขมรสุรินทร์เป็นตัวแทนสำคัญเนื่องจากเป็นภาษามอญ - เขมรภาษาเดียวที่มีตัวอักษรใช้มายาวนาน ภาษาในสายมอญ - เขมรตะวันออกที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าสาขาเขมรคือสาขากะตูกิกที่รวมเอาภาษากูย/กวย ภาษาเยอ และภาษาบรูอันเป็นภาษาที่มีผู้พูดในแถบอีสานใต้เอาไว้ด้วย

ในพื้นที่อีสานใต้ มีหลักฐานบันทึกไว้ว่าเมื่อประมาณศตวรรษที่แล้ว จำนวนผู้ใช้ภาษามอญ - เขมร กลุ่มที่เรียกว่ากูย/กวย (หรือที่คนภายนอกกลุ่มเรียกว่า “ส่วย”) มีจำนวนมากกว่าปัจจุบันมาก แม้แต่ในจังหวัดที่มีกลุ่มคนในวัฒนธรรมเขมรอยู่อย่างหนาแน่นในปัจจุบันเช่นจังหวัดสุรินทร์ ก็มีหลักฐานปรากฏว่า ตอนที่ตั้งเมืองสุรินทร์นั้น มีคนกวยอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่ คนเขมร (สูง) มีจำนวนน้อยกว่า แต่เนื่องจากภาษาเขมรเป็นภาษาของกลุ่มคนที่มีความเจริญก้าวหน้า มีระบบการเขียนที่สืบทอดมาช้านาน คงทำให้กลุ่มคนกวยมองว่าคนเขมรมีวัฒนธรรม “สูง” กว่าและค่อยๆ รับวัฒนธรรมภาษา ตลอดจนวัฒนธรรมด้านอื่นจากคนเขมร ต่อมาเมื่อมีคนกลุ่มพูดภาษาลาวและภาษาไทยเข้ามามีอำนาจ ก็ทำให้กลุ่มคนที่อยู่เดิมเปลี่ยนไปรับวัฒนธรรมภาษาของผู้มาใหม่อีกครั้ง ในการเปลี่ยนภาษา (Language Shift) แต่ละครั้งย่อมส่งผลให้สถานนามเกิดการเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น อาจทำให้คนรุ่นหลังลืมความหมายเดิมของสถานนามไป จนนำไปสู่การสร้าง ความหมายหรือตีความใหม่ให้สอดคล้องกับภาษาและวัฒนธรรมของตน ที่นักภาษาศาสตร์เรียกว่า “การลากเข้าความ”

ภาษามอญ - เขมรอีกสาขาหนึ่งที่ควรรู้จักไว้ในการศึกษาศานนามในอีสานได้คือ ภาษามอญ อันประกอบด้วยภาษามอญและภาษาญัฮกุร (เนียะกวลหรือชาวบน) คนพูดภาษามอญ ปัจจุบันมีอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา เป็นคนมอญที่ถ่ายทอดมาสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กลุ่มคนพูดภาษามอญที่อยู่ในอีสานใต้ปัจจุบันจึงคนมอญที่อพยพมาจากประเทศพม่าอีกทอดหนึ่ง

ส่วนภาษาญัฮกุรหรือ “ชาวบน” นั้น เป็นภาษาร่วมเชื้อสายใกล้ชิดกับภาษามอญ นักภาษาศาสตร์สันนิษฐานว่า ภาษานี้ อาจสืบทอดมาจากภาษามอญโบราณสมัยทวารวดี เพราะยังเก็บลักษณะทางภาษาบางประการของภาษามอญโบราณในจารึกไว้ (Diffloth, 1984) ปัจจุบัน “ชาวบน” ตั้งถิ่นฐานกระจัดกระจายอยู่ตามไหล่เขาและเนินเขา ในแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ในจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ และเพชรบูรณ์ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานเช่นนี้จึงเป็นที่มาของชื่อกลุ่มชาติพันธุ์และภาษาที่พวกเขาใช้เรียกตนเองว่า “ญัฮกุร” ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “ชาวบน”

ถึงแม้ว่าไม่ปรากฏหลักฐานจารึกภาษามอญโบราณโดยตรง ในอีสานใต้บริเวณลุ่มน้ำมูล แต่เราก็พบคำมอญหรือคำที่อาจสันนิษฐานได้ว่า เป็นภาษามอญในจารึกภาษาเขมรโบราณบางชิ้นจากจังหวัดนครราชสีมา เช่น ในจารึกหินซอน (K.388) ปรากฏการณีสัมผัสภาษาดังกล่าวน่าสนใจยิ่งในการศึกษาศานนามวิทยา เพราะชี้ให้เห็นว่าในอดีตน่าจะมีผู้พูดภาษาเขมรและภาษามอญในแถบนี้ ซึ่งจะสอดคล้องกับการมีตัวตนของภาษาญัฮกุรหรือภาษาชาวบนที่น่าจะเป็นหลักฐานที่เหลืออยู่ของกลุ่มคนที่พูดภาษามอญโบราณในอดีต

2.2 ภาษาเขมร ภาษาสำคัญในสถานนามวิทยาเชิงประวัติในท้องถิ่นอีสานใต้

ถึงแม้ปัจจุบันยังไม่มีหลักฐานปรากฏชัดว่า ผู้พูดภาษาตระกูลนี้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในอีสานใต้ตั้งแต่เมื่อใด แต่จากเอกสารจารึกภาษาเขมรโบราณที่พบในถิ่นนี้ ทำให้เราทราบว่าในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ลงมาอันเป็นช่วงที่บ้านเมืองกัมพูชาโบราณมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองพระนคร (แถบเมืองเสียมเรียบในปัจจุบัน) นั้น ภาษาเขมรน่าจะเป็นภาษาพื้นเมืองที่ชนชั้นปกครองในดินแดนลุ่มน้ำมูลเลือกใช้ในการสื่อสารระหว่างกัน หากไม่นับภาษาสันสกฤตเพราะเป็นภาษาที่มาจากภายนอก คำถามที่อาจเกิดขึ้นเช่น ภาษาเขมรในสมัยนั้นเป็นภาษา

ของผู้ปกครองที่มาจากทางใต้เทือกเขาพนมดงรักหรือเป็นภาษาของผู้คนแถบนี้อยู่แล้ว ก่อนสมัยตั้งเมืองพระนครมีคนพูดภาษาเขมรในอีสานใต้หรือไม่ หรือเป็นคนใช้ภาษามอญ - เขมรสาขาอื่น เนื่องจากในอีสานใต้เรายังไม่พบหลักฐานจารึกที่เป็นภาษาเขมรโบราณที่เก่าไปกว่าสมัยตั้งเมืองพระนครเลย เหล่านี้เป็นตัวอย่างคำถามที่เราคาดหวังว่าอาจจะได้คำตอบจากการศึกษาสถานนาม

เนื่องจากในอีสานใต้มีเอกสารประเภทจารึกเป็นภาษาเขมรอยู่ไม่น้อย ทำให้สามารถศึกษาสถานนามเชิงประวัติได้สะดวก ในจารึกภาษาเขมรมักกล่าวถึงการอุทิศที่ดินและข้าพระแก่ศาสนสถาน ในข้อความจึงมักมีชื่อหมู่บ้าน ชื่อเมือง หรือชื่อศาสนสถานปรากฏอยู่ด้วย ชื่อเหล่านี้เป็นข้อมูลสถานนามที่สามารถนำมาศึกษาได้ ในบางกรณี หลักฐานจารึกทำให้เราเห็นความต่อเนื่องของสถานนาม ตัวอย่างที่ชัดเจนคือชื่อ “พนมรุ้ง” ซึ่งปรากฏในจารึกที่มาจากแหล่งเดียวกัน วน รุ่ง (K) 136 : K. 254) ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 - 17 แสดงว่าพนมปามแล้วสถานนามนี้ก็ไม่ได้สูญหายจากความทรงจำของผู้คนในถิ่นนั้น ถึงแม้จะเปลี่ยนรูปไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงทั้งของภาษาเขมรและภาษาไทย และอาจสันนิษฐานได้ว่าชื่อนี้มาจะมีมาก่อนการสร้างปราสาทพนมรุ้งเพราะเป็นชื่อของภูเขาที่ตั้งศาสนสถาน จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในแหล่งเดียวกันจะเรียกว่าเขา “พนมรุ้ง” ว่า *ปฤฤไศล* หรือ *ปฤฤวทริ* แปลว่า “ภูเขาอันกว้าง” ซึ่งดูจะเป็นการเปลี่ยนชื่อจากภาษาเขมรมาเป็นภาษาสันสกฤตนั่นเอง

อีกชื่อหนึ่งคือ “พิมาย” ในจารึกเขียน *วิมาย* เรายังไม่ทราบชัดว่าคำนี้มาจากภาษาอะไร และมีความหมายว่าอย่างไร จากจารึกเราอาจพอสันนิษฐานได้ว่าชื่อนี้มาจากชื่อเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ ณ ปราสาทพิมายมาตั้งแต่แรก

ทั้งภาษาเขมรและภาษามอญต่างเป็นภาษาที่มีระบบการเขียนใช้มานาน เราจึงสามารถสืบค้นข้อมูลสถานนามจากเอกสารโบราณ เพื่อจะได้ทราบการเปลี่ยนแปลงของชื่อสถานที่ทั้งในเชิงเสียง ความหมาย และอักขรวิธี นับเป็นการศึกษาสถานนามเชิงประวัติ แต่สำหรับภาษากูย/กวย หรือภาษามอญ - เขมรอื่นๆ ที่ไม่มีตัวอักษรของตนเองใช้ เราคงต้องอาศัยการเก็บข้อมูลภาคสนามตามระเบียบวิธีของวิชาภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์เป็นหลัก ปัญหาของพื้นที่อีสานใต้คือจำนวนผู้พูดภาษาเหล่านี้วันก็จะลดน้อยลง เพราะคนรุ่นหลังจะเปลี่ยนไปพูดภาษาที่มีอำนาจทางวัฒนธรรมสูงกว่าคือภาษาไทยกลางและภาษาลาวอีสาน

เหมือนในอดีตที่คนมอญ - เขมรส่วนหนึ่งอาจเคยเปลี่ยนไปพูดภาษาเขมร ดังนั้น การใช้ข้อมูลภาษาจากประเทศเพื่อนบ้านน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาสถาณนามในอีสานใต้ได้อย่างเช่นงานของ ชีรพันธ์ ล. ทองคำ (2544) ศึกษาภาษาตระกูลมอญ - เขมรที่พูดในแขวงเซกองทางตอนใต้ของประเทศลาว ได้แก่ ภาษามอญ - เขมรสาขากะตือกและบันนาริกที่ยังมีจำนวนผู้พูดอยู่ไม่น้อยและมีจำนวนภาษาที่หลากหลายมาก เราสามารถใช้ข้อมูลเหล่านี้มาเทียบสับเพื่อค้นหาความหมายหรือรูปคำดั้งเดิมของสถาณนามในอีสานใต้

เนื่องจากปรากฏการณ์สัมผัสภาษาระหว่างกลุ่มคนต่างๆ ในอีสานใต้มีประวัติอันยาวนานอาจจะทำให้การศึกษาสถาณนามมีความซับซ้อน เพราะผู้ศึกษาต้องใช้ความรู้ด้านภาษาศาสตร์เชิงประวัติของทั้งภาษาตระกูลไทโดยเฉพาะภาษาลาวที่ใช้อยู่ในแถบนี้ และของภาษาเขมร ภาษามอญ ตลอดภาษากวย เยอ และอื่นๆ

ภาษาศาสตร์เปรียบเทียบและภาษาศาสตร์เชิงประวัติของภาษาไทย - ลาว และภาษามอญ - เขมรจะให้ข้อมูลที่จะใช้สืบค้นภาษาดั้งเดิมของสถาณนาม อธิบายการเปลี่ยนแปลงของสถาณนามทั้งในเรื่องเสียงและความหมายบางกรณีกำหนดช่วงอายุของสถาณนามได้ ข้อมูลประการหลังน่าจะเป็นประโยชน์แก่นักประวัติศาสตร์อีกด้วย

3. ตัวอย่างแนวทางการวิเคราะห์สถาณนามในอีสานใต้

3.1 พนมรุ้ง

พนม เป็นภาษาเขมรโบราณ “ภูเขา” ที่ภาษาไทยรับมาเขียน “พนม” และตรงกับภาษาเขมรปัจจุบัน *พน* รุ่ง ในภาษาเขมรแปลว่า “กว้าง ขนาดใหญ่” ภาษาไทยเปลี่ยนแปลงรูปคำภาษาเขมรโดยเติมวรรณยุกต์เข้าไปกลายเป็น รุ่ง¹⁴

ในจารึกภาษาเขมรสมัยพระนครและก่อนหน้านั้น จะใช้อักษร វ แทน ฬ ก่อนข้างสมา์เสมอ เพื่อบันทึกเสียงพยัญชนะระเบิดที่เส้นเสียง ฐานริมฝีปาก เสียงก้อง /b/

¹⁴คำว่า รุ่ง ในภาษาไทยมีหลายความหมาย แต่ความหมายของคำเขมร รุ่ง ก็ยังคงอยู่ในศัพท์ภูมิศาสตร์ เส้นรุ้ง (latitude)

3.2 ปะอาว

ชื่อหมู่บ้านโด่งดังด้านหัตถกรรมทองเหลือง มีอายุเก่าแก่กว่าสองร้อยปีของจังหวัดอุบลราชธานี จากการสอบถามความหมายของชื่อนี้จากชาวจังหวัดอุบลราชธานีท่านหนึ่ง¹⁵ ได้ให้คำอธิบายว่า ปะอาว มาจาก ปะ “พบ” + อาว “น้องสาวของพ่อ” รวมกันแปลความได้ว่า พบกับน้องสาวของพ่อ

ในฐานะนักศึกษานามวิทยา เราควรตั้งข้อสงสัยต่อความหมายลักษณะนี้ ดังที่กล่าวมาข้างต้นว่าสถานนามมักบ่งลักษณะทางธรรมชาติ ความหมายลักษณะนี้ ถึงแม้มีตำนานหรือเรื่องเล่ารองรับ แต่ก็เป็นไปได้ว่าอาจไม่ใช่ความหมายดั้งเดิมของสถานนาม

ในกรณีบ้านปะอาว ผู้เขียนสันนิษฐานว่าน่าจะตรงกับภาษาเขมรปัจจุบัน *พฺอาว* /pʰaav/ ซึ่งเป็นชื่อพืชประเภทกกชนิดหนึ่ง ในภาษาเขมรมาตรฐานใช้อักษร *พ* ซึ่งเป็นพยัญชนะชนิด (มีเสียงลมหายใจ) เพราะในการออกเสียงพยัญชนะควบกล้ำลักษณะนี้ จะมีเสียงลมหายใจ [h] เชื่อมระหว่างเสียงพยัญชนะระเบิดที่ริมฝีปาก [p] และเสียงพยัญชนะระเบิดที่เส้นเสียง [ʔ] แต่การเชื่อมเสียงลักษณะนี้จะไม่ปรากฏในภาษาเขมรถิ่นเหนือ ทั้งนี้มีอักขรวิธีคำในจารึกภาษาเขมรสมัยพระนครที่สะท้อนลักษณะดังกล่าวเช่นกัน เช่นคำว่า “สุนัษ” ในจารึกจะเขียน *ເຈກ ເຊກ* ภาษาเขมรปัจจุบันเขียน *ແຈກ* (Saveros Pou, 1992 : 168)

การที่ภาษาลาวอุบลปัจจุบันออกเสียงชื่อบ้าน ปะอาว เป็นสองพยางค์โดยยังเก็บเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่มีลมหายใจ [p] จึงสอดคล้องกับระบบเสียงภาษาเขมรถิ่นเหนือหรือที่เราเรียกว่าภาษาเขมรสุรินทร์

3.3 หนองอีเจม

หนองอีเจมเป็นชื่อหนองน้ำใหญ่ภายในบริเวณมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ผู้เขียนเคยสอบถามความหมายของชื่อ “อีเจม” จากคนในพื้นที่แต่ก็ได้รับความไม่ชัดเจนนัก แต่การอธิบายโดยมากจะอธิบายว่าเป็นชื่อเฉพาะ เช่นเป็นชื่อกระบือหรือเป็นชื่อชาวตะวันตกซึ่งเป็นการอธิบายแบบ “ลากเข้าความ”

¹⁵ อ.คำลำ มูลิกา อาจารย์สาขามนุษยศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เป็นผู้ให้ข้อมูล ผู้เขียนคิดว่าคำอธิบายนี้น่าจะมีเรื่องเล่าหรือตำนานท้องถิ่นประกอบด้วย แต่ผู้เขียนไม่มีข้อมูลดังกล่าว

หากเราลองสืบค้นความหมายของ “อ็เจม” ในภาษาตระกูลมอญ - เขมรจะพบว่ารูปคำใกล้เคียงกับคำว่า * ʔ (ə) cem ในภาษากะตูกิดั้งเดิม (Proto Katuic) ซึ่งหมายถึง “นก” (ธีระพันธ์ ล.ทองคำ, 2544 : 201) ความหมายนี้จะเข้ากับธรรมชาติของความเป็นหนองน้ำใหญ่กลางทุ่งราบมากกว่าจะลากให้เป็นชื่อกระบือหรือคนผิวขาว

4. บทสรุป

ผู้เขียนเชื่อว่าการศึกษาศานนามในเชิงลึกอย่างเป็นระบบ น่าจะทำให้เห็นประวัติการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนที่พูดภาษาต่างๆ จากตัวอย่างสถานนามที่ยกมาข้างต้น เราอาจตั้งสมมติฐานได้ว่าผู้พูดภาษาตระกูลมอญ - เขมรตั้งถิ่นฐานในแถบอีสานได้มาก่อนผู้พูดภาษาตระกูลไท - ลาว ต่อมาคงค่อยๆ เปลี่ยนมารับวัฒนธรรมภาษาของกลุ่มคนที่มาทีหลัง ดังนั้นอาจสันนิษฐานได้ว่าในอดีตผู้พูดภาษามอญ - เขมรในอีสานได้น่าจะมีจำนวนมากและกระจายตัวในพื้นที่บริเวณกว้างกว่าปัจจุบัน

บรรณานุกรม

ธีระพันธ์ ล.ทองคำ. **ภาษานานาชนเผ่าในแขวงเซกอง ลาวใต้ : ความรู้พื้นฐานเพื่อการวิจัย**

และพัฒนา. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **แอ่งอารยธรรมอีสาน.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน, 2538.

อนุมานราชธน, พระยา. **นิรุกติศาสตร์.** พระนคร : คลังวิทยา, 2515.

Diffloth, Gérard. **The Dvaravati Old Mon Language and Nyah Kur.** Monic Language Studies, vol.1. Bangkok : Chulalongkorn University Printing House, 1984.

Pou, Saveros. **Dictionnaire vieux khmer-français-anglais.** Paris : Cedoreck, 1992.

Rostaing, Charles. **Les noms de lieux.** Coll. “Que sais-je” 9ème edition. Paris : PUF., 1980.

เวบไซด์

ศูนย์ข้อมูลมานุษยวิทยาสรีนธร. ฐานข้อมูลจารึก. www.sac.or.th (เข้าถึงเมื่อ 3 ตุลาคม 2556)